

حقوق بشر

و

مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت

ایمان

دکتر محمد آشوری - دکتر حسین میرزایی

دکتر سید محمد هاشمی - دکتر عبدالمجید زاهدی

زیر نظر

دکتر محمد آشوری

استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان و نام پدیدآور

: حقوق بشر و مفاهیم مساوات ، انصاف و عدالت /
نویسندگان محمد آشوری [و دیگران] : زیر نظر محمد آشوری.

مشخصات نشر

: تهران: خرسندی، ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری

: ۳۵۸ص.

شابک

: 978-600-114-466-0

وضعیت فهرست‌نویسی

: فیبا

یادداشت

: محمد آشوری ، حسین بشیریه ، سید محمد هاشمی ، عبدالمجید یزدی

یادداشت

: بالایی عنوان : طرح تقویت ظرفیت های

آموزش و پژوهش حقوق بشر

: طرح تقویت ظرفیت‌های آموزش و پژوهش حقوق بشر

عنوان دیگر

: عدالت

موضوع

: حقوق بشر

موضوع

: اسلام و عدالت

موضوع

: حقوق بشر-- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

موضوع

: سوری ، محمد ، -۱۳۲۱-

شناسه افزودن

: JC ۵۷۸ / ح۷ ۱۳۹۴

رده‌بندی کنگره

: ۳۲۰

رده‌بندی دیویی

: ۳۹۵

شماره کتابشناسی ملی

انتشارات خرسندی

نمایشگاه و فروشگاه کتب فقهی، حقوقی و مجموعه قوانین

خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - خیابان لبافی‌نژاد - برسیده به

خیابان دانشگاه - پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن ۵-۶۶۹۷۱۰۳۴ و ۵-۶۶۴۹۰۵۸۴

پست الکترونیک: Khorsandy.pub@gmail.com

سایت اینترنتی: www.Khorsandypub.com

حقوق بشر و مفاهیم مساوات ، انصاف و عدالت

دکتر محمد آشوری ، دکتر حسین بشیریه

دکتر سید محمد هاشمی ، دکتر عبدالمجید یزدی

چاپ اول: ۱۳۹۴ - تیراژ: ۵۰۰ جلد - قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۰-۴۶۶-۱۱۴-۶۰۰-۹۷۸ ISBN: 978-600-114-466-0

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

دیباجه	۱
--------	---

بخش اول: فلسفه عدالت

دکتر حسین بشیریه

پیشگفتار	۷
مقدمه	۱۱
مبحث اول: دیدگاههای اقل مدرن	۱۳
مبحث دوم: دیدگاههای عصر تجدد اسلام	۱۹
الف) سنت هابزی	۱۹
ب) سنت کانتی	۲۶
مبحث سوم: برخی دیدگاههای رایج در قرن بیستم	۳۱
مبحث چهارم: جمع بندی و نقد و بررسی نظریه های عدالت	۴۶

بخش دوم: نگاهی به مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت از دیدگاه اخلاق و حقوق اسلامی

عبدالمجید یزدی

فصل اول: مساوات	۵۹
مبحث اول: تعریف مساوات	۵۹
مبحث دوم: مساوات از دیدگاه قرآن	۶۰
مبحث سوم: مساوات از دیدگاه روایات	۶۶

مبحث چهارم: انواع تساویها.....	۷۷
گفتار اول: تساوی تکوینی.....	۷۷
الف) تساوی صوری و ظاهری.....	۷۸
ب) تساوی حقیقی و واقعی.....	۷۸
گفتار دوم: تساوی تشریعی.....	۷۸
الف) اتحاد غیر اکتسابی.....	۷۹
ب) اتحاد اکتسابی.....	۸۰
مبحث پنجم: موارد تساوی.....	۸۲
گفتار اول: تساوی در حیثیت (کرامت، مقام و ارزش ذات انسان).....	۸۳
الف) تساوی در حقایق.....	۸۳
ب) تساوی در ذات خلقت.....	۸۳
ج) تساوی در کرامت ذاتی.....	۸۳
د) تساوی در کرامت اکتسابی.....	۸۴
هـ) تساوی در امکان خلیفه الله شدن.....	۸۴
و) تساوی در منشأ خلقت.....	۸۴
ز) تساوی در ماده اصلی خلقت.....	۸۵
ح) تساوی در سیر تحولی خلقت.....	۸۶
ط) تساوی در اخذ روح الهی.....	۸۶
ی) تساوی در والدین.....	۸۶
ک) تساوی در ماهیت.....	۸۷
ل) تساوی در قابلیت درک آموزش حقایق عالم.....	۸۸
م) تساوی در داشتن فطرت الهی.....	۸۸
ن) تساوی در داشتن وجدان.....	۹۰
س) تساوی انسانها در داشتن بهترین مراتب وجود.....	۹۰
ع) تساوی در هدف.....	۹۱

۹۱	ف) تساوی در مربی
۹۲	ص) تساوی در داشتن آورنده کمال
۹۲	ق) تساوی در عامل کمال
۹۳	ر) تساوی در وسیله کمال
۹۳	ش) تساوی در حق انتخاب راه
۹۵	ت) تساوی انسانها در دادگاه عدل الهی
۹۵	گفتار دوم: تساوی در حقوق وضعی و اجتماعی و تکالیف
۹۶	الف) تساوی در حق آموزش و پرورش
۹۶	ب) مساوات بین مردم در شؤون اقتصادی
۹۸	ج) مساوات برای انسانها در حق انتخاب شغل و کار
۹۹	د) مساوات در حقوق فردی و مدنی
۱۰۰	هـ) تساوی در شؤون مسئولیت و جزا
۱۰۳	مبحث ششم: تساوی زن و مرد
۱۰۴	گفتار اول: تساوی زن و مرد در فعالیتها و معنوی و کسب کمال
۱۰۵	گفتار دوم: در فعالیتهای اقتصادی و کسب مال
۱۰۶	گفتار سوم: تساوی زن و مرد در فعالیتهای اجتماعی
۱۰۷	مبحث هفتم: فلسفه مساوات اسلامی
۱۱۰	فصل دوم: انصاف
۱۱۰	مبحث اول: تعریف انصاف
۱۱۱	مبحث دوم: انصاف از دیدگاه قرآن
۱۱۵	مبحث سوم: انصاف از دیدگاه روایات
۱۲۱	فصل سوم: عدالت
۱۲۱	مبحث اول: تعریف عدالت
۱۲۶	مبحث دوم: عدالت از دیدگاه قرآن
۱۳۶	مبحث سوم: عدالت از دیدگاه روایات

بخش سوم: بررسی مفاهیم عدالت و انصاف از دیدگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی

دکتر سید محمد هاشمی

۱۴۳	 مقدمه
۱۴۷	 فصل اول: عدالت
۱۴۷	 مبحث اول: عدالت مدنی، آزادی و امنیت
۱۴۸	 بند اول: امنیت
۱۴۸	 الف) امنیت جان (حق حیات)
۱۵۰	 ب) امنیت حریت
۱۵۱	 ج) امنیت مال
۱۵۲	 د) امنیت شغل
۱۵۴	 هـ) امنیت مسکن
۱۵۴	 و) امنیت خلوت (مصونیت از تجسس)
۱۵۶	 ز) امنیت اقامت و آزادی آمد و رفت
۱۵۷	 بند دوم: آزادی
۱۵۷	 الف) آزادی زندگی خانوادگی
۱۵۸	 ب) آزادی عقیده
۱۶۰	 ج) آزادی بیان و مطبوعات
۱۶۴	 د) آزادی تشکل
۱۶۷	 هـ) آزادی اجتماعات و راهپیماییها
۱۶۹	 مبحث دوم: عدالت اجتماعی
۱۷۲	 بند دوم: حق برخورداری از تأمین اجتماعی
۱۷۳	 بند سوم: حق تشکل و مبارزات عدالتخواهانه شغلی
۱۷۶	 بند چهارم: حق آموزش و پرورش
۱۷۸	 مبحث سوم: عدالت قضایی

بند اول : نظام حقوقی و قضایی عادلانه	۱۷۸
الف) اصل حاکمیت قانون	۱۷۸
ب) دادگستری شایسته	۱۸۳
بند دوم: عدالت کیفری و تضمینات آن	۱۸۶
الف) اصل برائت	۱۸۶
ب) تعقیب قانونی	۱۸۸
ج) محاکمه عادلانه	۱۹۳
الف) اصل قانونی بودن جرایم و مجازاتها	۱۹۸
ب) امنیت متهمان و محکومان در مقابل فشار و تعرض غیرقانونی	۲۰۳
مبحث چهارم: عدالت سیاسی	۲۰۷
بند اول : عدالت سیاسی و تشکیل حکومت	۲۰۸
بند دوم : مسئولیت زمامداران	۲۱۰
الف) مسئولیت رهبری	۲۱۱
ب) مسئولیت رئیس جمهور	۲۱۳
ج) مسئولیت وزیران	۲۱۴
بند سوم: حق تظلم و عدالتخواهی علیه زمامداران	۲۱۵
الف) حق شکایت از مأموران و واحدهای دولتی به دیوان عدالت اداری	۲۱۵
ب) حق شکایت از قوای سه گانه به قوه مقننه	۲۱۶
فصل دوم: مساوات	۲۱۸
مبحث اول: مساوات و منع تبعیض بین اقوام و قبایل	۲۱۸
بند اول : اصل تساوی و اقلیتهای قومی	۲۲۰
الف) اصل تساوی و عدم تبعیض بین اعضای ملت	۲۲۰
ب) شناسایی هویت‌های قومی و حمایت از آنها	۲۲۰
بند دوم : اصل تساوی و اقلیتهای دینی و مذهبی	۲۲۱
الف) مسلمانان غیر شیعه	۲۲۱

۲۲۲	ب) غیر مسلمانان
۲۲۳	مبحث دوم: تساوی منزلت بدون توجه به جنسیت (زن و مرد)
۲۲۵	بند اول: تأسیس اصل تساوی بین زن و مرد
۲۲۵	الف) منزلت برابر زن و مرد در اسناد بین‌المللی
۲۲۶	ب) منزلت برابر زن و مرد در حقوق داخلی
۲۲۶	بند دوم: عرصه‌های حقوقی تساوی زن و مرد
۲۲۶	الف) تساوی و عدم تساوی حقوق زن و مرد در امور خانوادگی
۲۳۱	ب) تساوی حقوق زن و مرد در کار و اشتغال
۲۳۵	ج) تساوی حقوق زن و مرد در اشتغال به مشاغل دولتی و حکومتی
۲۴۱	د) تساوی حقوق زن و مرد در امور قضایی
۲۴۳	ه) تساوی مساوات زن و مرد در مجازات‌ها
۲۴۵	مبحث سوم: مساوات در حقوق و تکالیف
۲۴۵	بند اول: مساوات در مقابل قانون
۲۴۶	بند دوم: مساوات بین افراد در مقابل سازمانهای عمومی
۲۴۶	الف) تساوی در مقابل دادگاهها
۲۴۷	ب) تساوی در پرداخت مالیات
۲۴۷	ج) تساوی از لحاظ اشتغال به مشاغل دولتی

بخش چهارم: مفاهیم عدالت و انصاف از دیدگاه

کنوانسیون اروپایی حقوق بشر

دکتر محمد آشوری

فصل اول: ضرورت و چگونگی تدوین «کنوانسیون صیانت از حقوق بشر

و آزادیهای بنیادی» و تحولات بعدی آن

مبحث اول: تاریخچه کوتاهی از شکل‌گیری کنوانسیون اروپایی حقوق بشر

مبحث دوم: نهادهای تضمین‌کننده حقوق و آزادیهای مندرج در کنوانسیون قبل از پروتکل

شماره ۱۱	۲۵۷
مبحث سوم: پروتکل شماره ۱۱ و نهادهای کنوانسیون	۲۶۱
گفتار اول: دیوان اروپایی حقوق بشر	۲۶۱
الف) تشکیلات دیوان اروپایی حقوق بشر	۲۶۱
ب) صلاحیت دیوان	۲۶۴
ج) عملکرد دیوان	۲۶۵
گفتار دوم: دیوانی در هیاتهای گوناگون	۲۶۶
الف) مجمع عمومی	۲۶۷
ب) کمیته‌های سه‌گانه مرکب از سه قاضی	۲۶۸
ج) شعب هفت قاضی	۲۶۹
د) شعبه عالی (مشکل از هفده قاضی)	۲۷۰
گفتار سوم: کمیته ورراء	۲۷۲
گفتار چهارم: تشریفات لازم الرعایه در مقابل دیوان	۲۷۳
الف) مرحله تدارکاتی یا مقدماتی بررسی	۲۷۴
ب) بررسی دادخواستها	۲۷۶
ج) بررسی قابلیت تعقیب دعوا	۲۸۱
د) ختم دادرسی و صدور حکم قطعی	۲۸۸
ه) حکم دیوان و گستره آن	۲۹۰
فصل دوم: حق برخورداری از آزادی و امنیت شخصی، تحایل و بررسی	
ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر	۲۹۳
مبحث اول: موارد مجاز سلب آزادی	۲۹۵
گفتار اول: سلب آزادی پس از اعلام محکومیت از سوی دادگاه	۲۹۵
الف) دادگاه صالح	۲۹۵
ب) پس از اعلام محکومیت	۲۹۶
گفتار دوم: سلب آزادی به منظور ضمانت اجرای انجام دستوری قضایی و یا تعهدی	

۳۲۱	مبحث پنجم: حق دریافت خسارت
فصل سوم: حق برخورداری از دادرسی منصفانه (تحلیل و بررسی ماده ۶ کنوانسیون)	۳۲۵
۳۳۱	مبحث اول: خصوصیات دادگاه مناسب و در خور
۳۳۲	گفتار اول: دادگاه مستقل
۳۳۳	گفتار دوم: دادگاه بیطرف
۳۳۵	۴ بار سوم: دادگاه قانونی قادر به اتخاذ تصمیم
۳۳۷	۵ بار چهارم: رعایت سرعت لازم در روند دادرسی
۳۳۸	الف) تعیین شروع و پایان دادرسی
۳۳۹	ب) محمول بودن مدت
۳۴۱	مبحث دوم: خصوصیات دادرسی
۳۴۱	گفتار اول: ضرورت رعایت انصاف در دادرسی
۳۴۳	گفتار دوم: روند علنی بودن داد
۳۴۴	مبحث سوم: اصل برائت
۳۴۶	گفتار اول: وظایف مقامات قضایی و دولتی
۳۴۸	گفتار دوم: حقوق ناشی از اصل برائت
۳۵۰	مبحث چهارم: حقوق دفاعی متهم
۳۵۱	گفتار اول: ضرورت تفهیم اتهام در اسرع وقت
۳۵۲	گفتار دوم: داشتن فرصت و تسهیلات لازم جهت تمهید دفاعیات
۳۵۴	گفتار سوم: حق استفاده از معاضدت وکیل مدافع
۶	گفتار چهارم: حق پرسش و پاسخ از شهود له و علیه (جزء دال از بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون)
۳۵۶	گفتار پنجم: حق برخورداری از خدمات رایگان مترجم
۳۵۹	منابع و مأخذ
۳۶۰	

دیباچه

بر خلاف مفهوم "مساوات" که بویژه پس از جنگ جهانی دوم و از خلال برخی معاهدات بین‌المللی مانند کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض نژادی یا کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان به بحث و جانش کشیده شده است، مفاهیم عدالت و انصاف و چگونگی رفتار عادلانه ریشه در اساق تاریخ و تمدنهای گذشته دارد. در اندیشه‌های یونان باستان عدالت در مفهوم انتزاعی "تعادل" جستجو می‌شد و ارسطو رفتار برابر، با افراد برابر، را لازمه اجرای عدالت می‌دانست. بدین ترتیب، بحث مسأله‌ای طبیعی و نه اخلاقی تصور می‌شد.

تحول جوامع و تکامل نیازهای دیدگاههای جدیدی را در مورد عدالت مطرح کرد. اگر عدالت مسأله‌ای طبیعی نیست آیا اصول اخلاقی و عدالت طلبانه را باید از عقل استخراج کرد یا آنها حوزه خاص و جداگانه‌ای دارند؟ به عبارت دیگر آیا عقل بتنهایی قادر است ما را به عمل عادلانه رهبری کند؟ آیا عدالت در تأمین خیر و صلاح جامعه باید تصور شود یا تأمین منافع فردی؟ آیا عدالت عین انصاف است یا انصاف مکمل عدالت و قادر به رفع نارساییهای آن است؟ آیا باید در سایه عدالت به جستجوی آزادی پرداخت و یا تحقق عدالت فقط در صورت پذیرش آزادیهای اساسی در یک جامعه امکان پذیر است؟ آیا دولتی عادلانه همانی می‌کند که در حوزه آزادیهای فردی دخالتی نداشته باشد یا تشخیص آنچه عادلانه تلقی می‌گردد، در نتیجه محدوده دخالت دولت باید به خود او واگذار شود؟

پاسخ به این پرسش و بسیاری از پرسشهای مرتبط دیگر از دیدگاه فلسفی، مذهبی و حقوقی یکسان نیست. چنین است که برنامه عمران سازمان ملل متحد UNDP تحقیق در این زمینه را در سطح ملی، به دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران واگذار کرد و دانشکده انجام آن را به یکی از مؤسسات پژوهشی وابسته خود - مؤسسه تحقیقات علوم جزایی و جرم‌شناسی - محول کرد و این مؤسسه نیز پس از تشکیل گروه تحقیق در اجرای آن از همکاری اساتید و محققان به این شرح بهره برد:

۱. از آنجا که بحثهای مربوط به عدالت از اساسی ترین مباحث مربوط به فلسفه اخلاق، سیاست و حقوق است در بخش نخست این تحقیق - که همکار محترم آقای دکتر حسین بشیریه به انجام رسانده‌اند - به «فلسفه عدالت» پرداخته شده است.

۲. با توجه به اینکه از دیدگاه مذهبی قوانین الهی عین عدالت تلقی می‌شود و قوانینی عادلانه‌اند که هماهنگ با قوانین الهی باشند؛ بررسی مفاهیم عدالت، انصاف و مساوات از دیدگاه حقوق بشر اسلامی موضوع بخش دوم این تحقیق است که آن را آقای عبدالمجید یزدی، انجام داده‌اند.

۳. با عنایت به اینکه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول مختلف و از جمله اصل نوزدهم، بیستم و یکصد و پنجاه و ششم به مفاهیم مساوات و عدالت پرداخته است، همکار محترم آقای دکتر سید محمد هاشمی در بخش سوم به «بررسی مفاهیم عدالت و انصاف از دیدگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» پرداخته‌اند.

۴. سرانجام، با توجه به اهمیت که احیای عدالت قضایی در تأمین نظم و امنیت اجتماعی دارد و اینکه آشنایی با عملکرد برخی نهادها، به‌ویژه قضایی و امنیتی و شناساندن مفاهیم عدالت و انصاف قضایی ضروری است در فصل چهارم به بررسی ضوابط لازم‌الرعايه جهت سلب آزادی از شهروندان و چگونگی برگزاری دادگاه‌ها و دادرسی منصفانه از دیدگاه یکی از کنوانسیونهای منطقه‌ای یعنی کنوانسیون صیانت از حقوق و آزادیهای بنیادی و پروتکل‌های الحاقی آن، پروژه پروتکل شماره ۱۱، پرداخته‌ایم. نهادهای ایجاد شده در طول حدود نیم قرن، به وسیله این کنوانسیون و پروتکل‌های آن و تصمیمات قضایی متخذه در روی این نهادها تا آنجا اهمیت دارند که حقوق داخلی دولتهای متعاقد اروپایی را بتدریج متحول ساخته و به سوی برداشت نسبتاً همگون از مفهوم عدالت و انصاف قضایی سوق داده‌اند.

در اینجا، لازم است، علاوه بر تشکر صمیمانه از اساتید و محققانی که به رغم اشتغال به فعالیتهای علمی عدیده موسسه تحقیقات علوم جزایی و جرم‌شناسی را یاری بخشیدند، از سرکار خانم دکتر مصفا، معاون ارجمند دانشکده حقوق و علوم سیاسی و مدیر ملی طرح حقوق بشر، که انجام دادن این تحقیق بدون کوشش و زحمات بیدریغ ایشان میسر نبود صمیمانه سپاسگزاری نمایم.

همچنین از همکار ارجمند آقای دکتر عزت‌الله عراقی، که در آغاز کار و تشکیل گروه تحقیق از نقطه نظرهای ایشان بهره جستیم، و سزکار خانم سهیلا مهاجر دوست، که در برگردان بسیاری از آراء دیوان و تصمیمات کمیسیون اروپایی حقوق بشر و بازبینی متن نهایی فصل چهارم این تحقیق کوشش فراوان کردند، و نیز از خانم دکتر رُزا قراجورلو، فاطمه محمدی مغانجوقی و آقای دکتر فیروز محمودی جانکی به دلیل مساعدت‌هایشان سپاسگزارم. سرانجام زحمات خانم‌ها عادلہ مشایخی، سیده کژال کریمیان و فرزانه تیموری حمید که به ترتیب در ویراستاری، تایپ و صفحه‌بندی این مجلد هریک به نحوی شایسته ما را یاری کردند قابل تقدیر است.

محمد آشوری

تکمله

دیباچه حاضر، به مناسبت چاپ اول کتاب حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت، در سال ۱۳۸۳، توسط نشر «ایس» نگاشته شده است؛ با توجه به نایاب شدن آن از دیرباز و اعلام نیاز علاقه‌مندان، کتاب «حق و حُرَق و علوم سیاسی دانشگاه تهران» تجدید چاپ آن را به انتشارات خرسندی و «دار نموده» است. علیهذا، اگرچه این کتاب با عنوان چاپ اول، طبق مقررات نشر، در اختیار خوانندگان محترم قرار دارد لیکن در محتوای بخش‌های چهارگانه آن تغییری حاصل نشده است.

محمد آشوری